

Itzulpena eta literatura: elkarren beharreko etsaiak

Karlos DEL OLMO

Ausardia handiegia litzateke itzulpengintzaren eta literaturaren arteko harremanen historia egitea, are horien gaineko ikuspegi osoa ematen ahalegintzea. Baina ezin ukatua da literaturgintza eta itzulpengintza, sarri, zeregin beraren bi aurpegiak baino ez direla. Elkar gabeko bakerik ez, elkarrekin ere ez!

Itzulpenaren gainean berba egiteak, literatura mintzagai erabiltzeak, ondorio dakar hizkuntza, mundua eta mundu horretako gertaerak ulertu nahia. Batzuen iritziz, herri baten identitatea eta nortasuna galtzeko arriskua dakar itzulpen literarioak. Besteren aburuz, ordea, itzulpengintza izan daiteke hizkuntza txikien literatur produkzioa munduratzeko bitartekoa eta, areago, salbamena ere. Horrelako ikuspegien ondorioa argia da: gogoeta intelektuala behar dituen hoztasunetik eta objektibotasunetik urruntzen diren kontu bero-beroak dira itzulpengintzaren ingurukoak.

Jakina, literatura itzultzeak bi alde, bi langintza desberdin izango ditu. Ezin, inondik inora, berdinak izan hizkuntza hilekiko itzulpengintza eta biziekikoak. Hizkuntza hiletako literatura itzulita, halako hizkuntzak antzinako kultura erroak bereganatuko ditu, nahitaez desagertutako mintzaira bat bitarte dela, unibertsal bilakatzeko bidean jarriko da. Horrela, historialariak inoiz bizirik egon zena eguneratzen duen moduan, itzultzaileak hizkuntza hilei bizi lekukotasuna aterako die, hizkuntza horiek, neurri batean, itzulpenerako baino ez baitira bizi, aditu banaka batzuk alde batera utziz gero.

Itzulpenaren gainean berbetan hasi orduko, erraz sortuko dira

metaforak eta parabolak: landareak, kimuak, gurasoak eta umeak, Babeleko dorrea, beste hizkuntzak irentsiko dituen hizkuntza basaren beldurra, gaixotasuna, sendabidea... Horrelakoak sarri topatuko ditu zaleak autu honen gaineko literaturan.

Aspaldidanik, Bibliak berak hala dio eta, itzultzailea idazlearen antzera ahalmen berezien dohaina duen laguntzat jo ohi dute eta, horrelakoxea izateagatik, halako ezinegon moduko bat sortzen du, lagun bakan batzuenak baino ez diren isilpeko gauza gordeen jabetzak sortu ohi duen egonezin moduko hori. Lukasen ebanjelioak maila berean jarriko ditu deabruak eraztea, hizkuntza berriez hitz egitea, sugeak eskuz hartzea eta pozoiak kalterik jasateke edan ahal izatea. Benetako sinesleek ezaugarriak ei dira.

Literatura nazional askok sorrera bera ere zor diote Biblia itzulzen hasi izanari. Hala denik ezin ukatu, nahiz eta, sarri, ezkutatu egiten duten. Eta ezin Bibliaren aldamenetik urrundu, askok bai askok hizkuntza ugaritasuna (itzulpen beharraren ama) izurritetzat jo izan baitute. Babeleko dorrearen gertakizun edo irudi horretan batzuek gizakiari leporaturiko langintzarik handiena, nekezik latzena ikusten dute, alegia, etorkizko bekatuaren ondoren geratzen zen onura bakarra, denek gauzei izen berberekin deitzeko ahala, galtzea. Hizkuntza ugaritasunean bekatuaren eskua ikusten duen lagunak nekez onartuko du ezain itzulpengintza. Ogena baino ez du idoroko.

Atzerritarrak, arrotzak, mehatxutzat jotzen dira frankotan haien liburuetan boterea zalantzan jar dezaketen ideiak agertzen direlako. Eta gauza jakina da horrelako gaixotasunak itzulpen bidez itsasten eta hedatzen direla. Ez da ahaztu behar, azken finean, munduan izan diren zentsura guztiek ia grinarik handiena erakutsi izan dietela atzerriko lanei, batez ere, jakina, itzuliei. Baina, zentsura gorabehera, idazle askok eta askok itzultzeari ekiten izan diote beren gustuko egileak aditzera emateko.

Guztiarekin ere, ezin ukatuzkoa da itzulpengintzak beti susmoak eta errezeloak piztu dituela botere sekularretan zein sakroetan, sortaldean zein sartaldean: "*traduttore, traditore*" esakunea sortaldeko herrietan ere erran komuna da, aldaerak aldaera. Duen baino eragin handiagoa erantsi diote botereek itzulpengintzari, neurri batean kanpoko etsaiaren eta subertsioaren pertsonifikazio bihurtzen izan dutelako. Horrela, agintariek itzultzailearen prestakuntza, erantzuki-

zuna, hizkuntzarenganako begirunea, bertuteak eta mugak gobernu ardura hartu dute sarri bai sarri.

Baina horrekin batera, XX. mendean baizik ez zuen lortuko itzulpengintzak merezi zuen corpus teorikoa, jakintzagai moduan ondo lehiatutako autonomia. Eta teorilariak, idazleak, filosofoak, artistak, erlijiosoak eta enparauek itzulpengintzaren ezintasuna eztabaidagai erabili izan dute itzultzaileok, atertu gabe, testuak isurtzen zihardute-larik.

Jakina, itzulpengintza ezinezkoa dela diotenean, argudioak literarioak, linguistikoak edo filosofikoak izanda ere —eta hirurak nahastu daitezke erraz askoan—, halako adostasun moduko bat izaten da: testu edo berbaldi jakin bat itzultzea ez da ezinezkoa izango orokorrean, horren osagai edo zati batzuk baizen. Bestalde, ezintasun maila hizkuntza bikoteen arabera definitzen dute beste batzuek. Eta, zertan esanik ez dago, giza faktorea ez da ahaztekoa: nolako itzultzailea, halako itzulpen ezintasuna.

Jakina, itzultzailea oso ona izanda ere, itzulpena hurbiltze lana izango da beti: gehiegiagatik edo gutxiegiagatik edo, biongatik erel Etengabe gertatzen izan da itzulpena jatorrizkoa bera baino ederra-gotzat jotzea. Baina horixe da kontua, itzulpena ez dela inoiz jatorri-zkoaren berdín-berdina. Zenbat eta formalago lan literarioa —poesia, kasu—, orduan eta gaitzago bat etortzea.

Eta itzulpenaz berbetan hasteaz batera, beste auzi bat sortu ohi da: argitzea ea hizkuntza guztiak berdínak ote diren. Irizpide objektiborik izan daiteke erkatzeko? Batzuen aburuz, ezein esperientzia kognitibo eta horren sailkapena beste edozein hizkuntza bizitara igaro daiteke. Beste batzuek, ordea, halako hizkuntzari aproposago, egokiago iritziko diote nahiz edozer itzultzeko, nahiz testu edo berbaldi mota bat bihurtzeko.

Ezintasunaren eztabaida gaínditzen denean, handiago bat hasiko da: fideltasuna eta fideltasunik eza. Eztabaida sutsuak, ia odoltsuak izan dira erlijioa eta itzulpena edo literatura eta itzulpena mintzagai hartu orduko. Eta Erdi Arotik bertatik zibernetikaren aro honetara arte, itzulpengintzaren gaineko pasadizo gehienak fideltasuna/fideltasunik eza kontraesanetik etorri dira. Egunero-egunero sortzen dira langintzan horren adibide argiak.

Itzultzailea hornitu behar duten dohainen artean, gailen dugu

bere hizkuntzaren gorabehera guztiak ondo baino hobeto menderatzea. Baina jakina, nahikoa ote da hori, batez ere literaturari gagozkiola? Eskakizun mailek halako sorta handi bat hartzen dute beren baitan, gailurrean ia jatorrizko idazlearen parekoa izatea egongo dela, ez tutik, ez mutik. Borgesek, esaterako, oso zeregin latza leporatuzion itzultzaileari, egia ezagutu ez ezik, ezinezkotik bereizi beharko ere du, gezurretik apartatzea. Ia ezintasun erabatekoa, egia erabatekotik ia ez dagoenez gero.

Itzulpenaren gaineko gogoetek osagai politikoak, hezkuntza-koak eta sozialak ere hartuko dituzte barne. Noiz izango da itzulpen-gintza jarduera zientifikoa? Osagai linguistiko (zientifiko) hutsez gain, itzulpenaren inguruko, gaineko eta azpiko osagai eta gertaera estralinguistikoak ere izaten dituelako. Baina hortxe datza arazoa! Itzulpenaren inguruan halako harreman sare moduko bat eratzten da eta sareko elementu banako bakoitzaren garrantzia definitzen da testuaren, egoeraren eta kulturaren esparru zabalagoaren baitan.

Hizkuntz gertaera guztietan legez, itzulpenak osagai sozial argia du, baina banakoaren alderik barnerakoienera ere doakio. Itzultzailearengandik beti egiten dute tira bi indarrek: bateko, irakurlearenganako eta egilearenganako begiruneak, besteko, haren hizkuntz gustuak eta sormen nahiak. Segur aski, horien arteko oreka lor daitekeenik eta zailena da.

Baina zailtasun guztiak gainditzen direnean ere, beste jazoera batek gauzak are zailago (ala errazago) jarriko ditu: belaunaldiz belaunaldi behin eta berriro klasiko berak itzuli beharra. Sarritan, klasiko baten itzulpen berriak aurreko itzulpenetan antzemandako hutsen batzuk-edo konpontzeko bidean jarriko ditu, zorrean, ordea, arazo berriren bat sortuko du hurrengo belaunaldiak konpon dezan. Azken buruan, klasikoen literatura itzultzea harreman dialektiko hutsa da, hizkuntza biren arteko elkarriketa. Eta jakina, hizkuntza hilaren eta biziaren arteko elkarriketa beti joango da bilakatuz, *feed-back*a alde bakarrekoa baino ez delako.

ANTZINAKOAK

Latinez grekoen kultura ematerakoan, berehala agertzen zitzairen oinarriko kontraesan bat: jatorrizko testuko esaldien ederra,

esanak eta irudiak ematea jatorrizkoaren hurrenkerari eutsita baina latinaren egitura bortxatzeke. Hitzez hitz itzultzeari baino, egokiago zeritzoten hitz guztien egokia eta indarra gordetzeari. Eta horrela, irakurleari eleak banan-banan kontatu baino, zelan edo hala esatearren, berba horiek ondo neurtuta ematea izaten zuten helburu.

San Jeronimoren garaian, itzultzaile baten gainean esan zitekeen gauzarik eta txarrenetako bat zen "interpretearen maltzurkeriaz" gauzen bat esan barik uzten zuela. Zenbaterainokoa izango zen egoera, non aipatu santu horrek esan behar izan baitzuen haren itzulpenak hutsen bat balu ere, akatsa baino ez litzatekeela, ezen ez delitu. Grekotik itzultzen zuenean, berba berbaren truke eman barik, esangura esanguraren ordainean ematen zuen. Oso autu garrantzizkoa dakar berba bidera, alegia, itzulpena txarra izateak ez du itzulgaiaren egitasuna batere aldatzen. Egiak egia dirau itzulpena txarra izanda ere. Ala ez? Hitzez hitzeko itzulpen "ustez" fidelari gustu txarrekoa deritzo.

Lan gaitza da inoren ildotik ibiltzea eta noiz edo noiz ez desbideratzea, gaitzago, oraindik, hizkuntza batean eder-ederto esana halako polito ere agertzea itzulpenean. Letraz letra itzuliz gero, emaitza txarra da, asko desbideratuz gero, jatorrizkoa desitxuraturik gera daiteke. Poetarik elokuyenteena itzulpenean berbetan asmatu ezinik ager daiteke.

Itzulpen irakaspenik ederrena ebanjelistetan ikusten du Jeronimok: Markok, Joanek, Mateok eta Paulok, zeinek bere modura eman zituen Jesukristoren esana. Esana bera, berbak bestelakoak.

Antzinarotik, beraz, halako iritzi zabal bat heldu zaigu: kontua ez da jatorrizkoaren hitz guztiak ematea, jatorrizkoaren nolakotasunak eta sena ematea baino. Horaziok *Ars poetica* lanean dioenez, "Ez hadi saia ordaintzen, interpretari peto hori, hitzaz hitzari".

Bitartean, al-Yahiz arabiarrek *Animalien liburu*a deritzon lanean, garai hartan denon ahotan omen zebilen uste zabalaren berri eman zigun, alegia, poesia ezin zela itzuli eta, beraz, ezin litekeela poesi itzulpenik izan. Itzultzerakoan forma poetikoa hausten omen da eta metroa ezeztatzen; edertasuna desagertzen da, sentipenak galdu egiten dira. Prosan, ordea, ez da beste horrenbeste jazotzen. Basorako prosista ezagun hari lan asko itzuli zizkioten garai hartan (VIII).

eta IX. mendeetan), eta oso esakune ederra du: "(itzulpenaz) lan batzuk hobetu dira eta beste batzuek ez dute ezertxo ere galdu".

Jakintsu haren ustetan, liburuak eraginkorrakoak dira gesta historikoen berri ematerakoan eraikinak eta poesia bera baino. Ai burua jasoko balu! Baina ez zuen arrazoi hain gutxi! Beste nonbait zioenez, itzulgai duen egilea bera bezain adierazkorra izan behar du itzultzaileak eta hark beste jakin. Komeniko zailo sorburu eta xede hizkuntzak ondo baino hobeto menperatzea, biotan gauzak berdin eman ahal izateko. Hala ere, nekez aurkituko da halako jakintsuen parean egongo den itzultzailearik. Beraz... denean, dentxoal!

Arabiar haren ustez, erlijioa itzultzerakoan huts egitea arrisku-suago da matematiketan, alkimian, filosofian, kimikan eta gizadiaren bizimodu batzuetan okertzea baino.

ERDI AROA BIDEAN

Segur aski, testu erlijiosoen itzulpengintzak bultzadarik indartsuena izango zuen Europar Luterok abiarazitako Erreformaren eskutik. Horretan Euskal Herriak ere izan zuen jazoera haren oihartzunik. Luterok ondo baino hobeto zekien zelako trebezia, neke, sen eta adimena eskatzen zituen ondo itzultzeak. Areago eratze bidean ziren hizkuntzei dagokienez. Batez ere erlijio gaiak izanez gero. Eoamena aholkatzen zion jende aurrerako zer edo zer itzuli nahi zuenari, edonor sentitzen delako itzulpena epaitzeko gauza. Idazleekin, egia esan, ez da hala jazotzen, baina idazkuntzan dihardutenek beti egon behar dute prest plaza aurreko zor horietarako.

Itzultzailearen nahierara itzultzeko eskubidea egiten zuen aldarri. Ez zion inori eragotzi halakok guren zuen moduan itzultzerik, baina bere erara itzultzeko eskua eskatzen zuen Martin Luterok. Oso irudi ederrak erabili zituen testu itzuliak azaltzeko. Itzultzailea nekazariarekin alderatzen zuen. Itzulpena ondo landutako lurra da, harriak, enborrak, belar txarrak eta gainerakoak garbitutakoan, errazago gertatzen zale-eta gainerakoek handik ibiltzea edo bertan lan egitea.

Argiro erakusten du Luterok zer den itzulpengintza: bi, hiru edo lau aste ematea burua urratzen hitz egokia topatu ezinean. Egun osoa beharrean ematea lerro banaka batzuk baino ez ordaintzeko. Eta hori hala izanda ere, deitoratzen zuenez, batzuek tal gabe

eskatzen diote itzultzaileari darabilen berba bakoitza funtsatzen eta oinarritzen, zergatik guztien berri ematen. Jakina, horrek mintzabidera beste hari bat dakar: itzulpengintzaren ekonomia. Halako harreman dinamiko edo dialektiko bat aipa genezake: zenbat eta jarduera artistikoagoa izan itzulpena, orduan eta pobreziatik hurbilago itzultzailea. Edo, bestela esanda, mezenasen beharrian handiagoa.

Bertsioa, interpretazioa, itzulpena... Zer axola dio izenak? Hainbat izendapen, mami edo izendatu bakarra. Juan Luis Vives *Bertsioak eta interpretazioak* lanean zioenez, hizkuntzarik aberatse-nak, landuenak ere huts egin dezake hizkuntzarik txiki eta behartsuenaren baliabideak ordaintzerakoan. Haren aburuz, hizkuntza baten irudi eta eskema guztiak ez dira beste hizkuntzan adierazi behar eta. Itzultzaileari aholkatzen zion, ahal izanez gero, jatorrizkoarekin borrokatzea eta are jasotakoa baino berbeta hobea bihurtzea.

Zilegi zeritzon bi hitz bakarrarekin ordaintzea edo alderantziz, baita eleak kentzea edo gehitzea ere. Poesia prosa baino askeago interpretatu beharrekotzat zuen, erritmoaren mugakizunak direla kausa. Poesian zilegi da eranstea, kentzea eta aldatzea, ezelako oztopo barik, pentsamendu poetikoaren osotasuna berari kalte ez egitea mugakizun bakarra dela.

Guztiarekin ere, ez zion aitortu erabateko esku librorik itzultzaileari: ezer aldatu aurretik guztizko konbentzimendua izan beharko du, izan ere, haren burua ez duela tronpatzen, ziririk sartzen ez diola, bere onenak eman dituela, ahaleginak eta bi emana dela.

Hitzak mugatuak dira, gauzak mugagabeak: horra hor hizkuntzaren eta, ondorioz, itzulpenaren miseria. Bertsio ona ematen ez duen itzultzaileak bere burua ez ezik, irakurlea ere engainatzen du. Itzulpenean jatorrizkoaren tropo, irudi eta gainerako apaingarriak balantzaz pisatu behar dira eta, hala dela, halakoei osorik eutsi. Eta itzultzaileak ordaina eroso egiterik ez badu, antzeko indarra eta txukuntasunak lortu beharko ditu xede hizkuntzan. Vivesek zeregin izugarria leporatzen dio itzultzaileari. Jatorrizkoa behar baino (eta beharrik gabe) ez edertzea edo itsustea.

Poesia beti izaten da horrelako hizpideetan eztabaidatuena. Inondik inora poesiarik itzultzerik ez dagoela diotenengandik abiatuta, pentsamendu poetikoaren osotasuna salbatuta, kentzea,

gehitzea eta aldatzea onartzen dutenenganaino joan daiteke. Azkene-
nekoen artean, Vives bera.

Traizioa. Saldukeria. Gehien errepikatzen den berba. Irakurlea-
renganako traizioa. Egilearenganako saldukeria. Itzultzaileak, lana
egokiro egin ezean, loria, ospea, izena eta itzala ostuko dizkio hara-
ko idazleari. Irakurlea lilura lezake halako itzultzaile azpisugeak, baina
gezurrik beltzena baino ez du emango, jatorrizkoaren itzaltxo bat,
enbusteria.

Itsuak ere ikus lezake hizkuntza nazionalen sorrera nahita loturik
doala itzuli beharrari. Egia betea da hori. Batez ere, liburu sakratuak
herri hizkuntza berrietara itzuli beharraz konturatu zirenetik. Horrekin
batera, aurkitutako eta konkistatutako lur eta nazio berriak konkista-
tu beharrak interpretazioari abiada bizia eman zion batez ere XV.
mendetik aurrera.

Joachim du Bellay jaunak, halere, garai hartan zalantzan jarri
zuen ea itzulpengintzak, beren beregi, herri hizkera bat kultu bihur
ote lezakeen. Ezetz ihardesten zuen, jakina. Itzultzaile eredutzat poe-
ta itzultzaileak jartzen zituen. Baina, itzulpengintza, guztiarekin ere,
hutsaren hurrengo zeregintzat zuen. Probetxu urriko langintza. Esko-
la horretako egileek, itzulpena baino, imitazioa proposatzen zuten
hizkuntza jaioberria aberasteko baliabide. Alegia, idazle itzaltsu-itzal-
tsuek, idatzi partez, itzultzen jardun balute, eroango ote zuketen
beren berbeta egun egiazta ditzakegun bikaintasun eta gorentasu-
neraino?

Ikusgarri bezain jakingarri gertatzen dira euskaldunontzat Fray
Luis de Leon-ek *Salomonen kanten liburuaren hitzez hitzeko itzulpen
eta adierazpena* deritzon lanaren gainean esanak, hark zioenez, itzul-
pen usaina duen gaztelaniari "bizkaitarren erara" esanda zegoen eta
ez zuen korritzen. Harentzat, itzultzaileak hitz guztiak pagatu beharko
ditu, ahal duela. Itzultzaileak fidela eta zentzuzkoa izan behar du eta,
ahal duela, berbak neurtuta eman, jatorrizkoek dituzten kalitate, no-
lakotasun eta esangura aniztasun berberekoak, norberaren ulertzeko
modura eta iritzietara mugatu barik. Itzulpen irakurleak jatorrizkoa
irakurrita bereganatuko lukeen esangura sorta oso bera hartzeko
moduan egon beharko itzultzaile bitartekariari esker, horrela, jatorriz-
koarekin bezala, irakurleak guren duen esangura har dezan. Esaten
erazago, halere, egiten baino.

Baina Erdi Aroan itzulpenaren auzia zenbaterainoko gizarte kezka zen konturatzeko, ikusi besterik ez dago Cervantesek berak *On Kixote* ezagunean zelako ustetxoak jartzen zituen pertsonaion ahoan. Aldeko zein aurkako iritziak jaso zituen eleberrigile ezagunak. Pertsonaia ero buruargi haren iritziak, berbetatik berbetara itzultzea, ez bada hizkuntzen erreginetatik, hau da, grekotik eta latinetik, flamenkoen tapizak iruntzetara begiratzearen parekoa da, irudiak ikusten diren arren, iluntzen dituzten hariz beterik baino ez dira hartzen marrazkiok, eta ez dira ikusten aurrealdearen leuntasunez eta itxuraz horniturik. Gainera, hizkuntza errazetatik itzultzeak ez du erakusten ez sormenik ez jariorik, paperetik paperera itzultzen eta kopiatzen duenak ere erakusten ez duen moduan. Horiek horrela ere, ez zuen ondorioztatu gura itzulpengintza ez zela goratzekoa, zeregin txarra-goetan eta onura txikiagokoetan ere jardun baitezake gizakiak.

Euskaldun jatorria izan zezakeen itzultzaile baten lana goraiatu zuen Cervantesek artez: Juan de Jauregi jaunak itzultitako Torcuato Tasso-ren *Aminta* artzain fabula.

Eta zergatik ekiten dio itzultzeak literatura itzultzen? Denbora pasan diharduenak asko izango du ondo igarotzea. João Franco Barreto-k esan zuenez, zerbitzua ere egin nahi izaten duena, ordain gisa, bederen, eskerrak eta hutsen barkamena itxaroko ditu, bederen.

Eta horixe dugu sarritan ahaztu ohi den kontu bat, zerbitzuingintza, alegia, irakurleari edo herriari norberaren gustuko zer edo zer ematea. Baina, ba ote da besterik? Harrotasun puntu bat? John Dryden-ek Ovidioren *Epistolak* liburuaren itzulpenaren Atarikoa atalean zioenez, idazle bat imitatzeak aukera ezin hobeak ematen ditu itzultzailearen trebezia dirdira dadin, baina hildakoen oroimenari eta itzalari egin dakiekeen irainik larriena litzateke itzultzailea egilearen beraren gaintetik ere jartzea.

Egileak testuari erantsitako zentzua, oro har, sakratutzat eta bortxatzen ezinekotzat jo behar du itzultzaileak Drydenen aburuz. Eta, horrela, testua zentzu bakoa edo zuzengabea izatekotan, hobe itzultzen ez ekitea.

Jakingarria da egile horrek zer deritzon itzulpengintzari: gaixotasuna. Bai, izan ere, prosaren erasana, poesiaren kalentura... Horrelako berbak erabili zituen zeregin maite gorrotozkoaz idazterakoan.

Baina itzultzailea esploratzailea ere bada, beste irakurleek edo kritikariek topatu ez dituzten altxor txiki eta gordeen bila dabilen bilatzaile porrokatua. Areago, itzultzaileak bete zeregin bat izango du: jatorrizko egilea erakargarri bihurtzea irakurlearentzat, jakina, desitxuratu gabe.

ARGIAREN ATARIAN

Denbora aurrera doala, aurreiritziak ez dira, oinarri oinarrian, eta batez ere poesiari gagozkiola, lar aldatuko. John Dryden-en iritziz, poesia hain da espiritu antzematen gaitza, non hizkuntza batetik bestera isurtzean lurrinduko baillizateke espiritua atzera ere erantsi ezean. Haren ustez, itzultzaileak jatorrizko egilea jende aurrean ager-rarazi behar du erakargarri oso, baina itxuraldatzeke. Horrela, itzul-pena modelo batetik abiatuta egindako marrazkia litzateke. Antz handia ala txikia izan daiteke eta ez da meritu txikia antzekotasun hori, baina hortik artelana sortzeraino tarte luzea da. Hortxe legoke itzultzailearen artea.

Ezin uka daiteke oso irudi bortitza darabilenik, alegia, jatorrizkoaren eta itzulpen txarraren arteko itxura gorputz biziaren eta hilotzaren artean dagoenaren parekoa litzatekeela. Beharrezko luke halako itzultzaileak, lanbideari ekin aurretik, haren hizkuntzako literatura sakon ezagutzea. Poeta izan behar luke bihurtzaileak berak ere poeta baten lanak itzultzen lotu aurretik.

Oso kontu polita dakar harira bere gogoetetan, hain zuzen ere, bi egile erabat desberdin antzera-antzera ematea itzultzaile berak, zenbateraino eta bi egileak bera direla emateraino. Bestela esanda, itzultzailearen eskua erraz nabarmentzea itzulpenetan jatorrizko egileen kaltean.

Eta, zein litzateke ematen gaitzago: hiztegi aberatseko poeta ala formaz, neurritz eta errimez bihurria dena? Ez da auzi askatzen erraza. Ibilbide luzea dago hitzez hitz ematetik parafrasia egiteraino.

Ez da, bestalde, ahaztu behar sarritan itzultzaile (ustez) txarrari kritikariek zer aurpegiratzen dioten, alegia, egilearengandik urruntzea idazlea benetan ulertzen ez duelako. Eta ez da auzi makala harira dakarrena, ezta hurrik eman ere. Guztiarekin ere, ez da munta txikiagokoa, gogoeta horietan, antzinako gauzak itzultzen dituen itzultzai-

learen lanari eransten dio ukitu ia erlijiosoa, alegia, aspaldi-aspaldiko hitzak edo testuak beste hizkuntza batean eguneratzeak duen garrantzi ia sakratua, itzultzailea taumaturgoaren edo paleontologoaren pare jarririk. Buruenik, itzultzailea bizi hauspoa emango dio ele hilari.

Halaz ere, ohiturak gizartean aldatu ahala, itzultzeko moduak ere bilakatuz doaz, beraz, itzulpen sakratutasun hori aldakor izan daiteke oso. Edertasun kanona ere mudakorra bada, nolatan ez dira izango haize orratz itzulpen joerak?

Beste kontutxo bat dakar hizpidera, izan ere, itzultzaile literarioa halako egilearen hedatzaile, adierazle izatea. Jakitun edo aditu batzuen eskuetatik herri xehearen eskura eramatea halako edo bestelako obra. Eta ez da erantzukizun makala, izan ere. Bestelako baleztapenik ere bidaliko du. Zelan esan behar diote xede hizkuntzan nekez bai nekez diharduen itzultzaileari? Txirriporroa? Axolagabea?...

Ezari-ezarian, helduak gara heldu argiaren garaira, Lehenengo Entziklopediaren sasoirra. Alenberten eta Dideroten alean, bertsioa eta itzulpena bereizten ahaleginduko dira itzulpenaren gaineko sarrean. Horrela, esan egingo digute itzulpena areago dagokiola gogoen muinari, arduratsuagoa dela pentsamenduok hizkuntza berriari egokien den moduan aurkezteaz eta esamoldeetan menperatuago edukiko dutela hizkuntza horretako adierazpide eta esaerek. Izan ere, ez ei dago gauza zailagorik eta bakanagorik itzulpen bikaina baino, ezer ez da-eta zailagoa eta bitxiagoa iruzkinaren, lizentziaren eta letrarekiko morrontzaren arteko erdigune orekatua topatzea baino.

Irudiak irudi, ezin ukatu itzulpengintza definitzerakoan garai bakoitzak bere irudi multzoa erabili duenik. Melchiore Cesarottik XVIII. mendean esango duenez, itzultzailearen hizkera ezein gimnasia ariketa egiteko trebaturiko atletaren parekoa da, gorputz atal guztiei etekina ateratzen jakin ez ezik, hain dago prestu higidurarik bitxienerako ere, non lortzen baitu irakurleak pentsatzea mugimendu hori berezkoena dela, egin daitekeen higidura bakarra dela, hain suertez. Ez da, itxuraz, berdin gertatzen idazleekin. Sortzaileen eta itzultzaileen arteko harreman dialektikoan, Cesarottik esanigo digu ezen idazleek beren ideiak eredu komun batera egokitzea jotzen dutela, dela berezko nortasunik ez edukitzearren, dela ohiko erabileren menpeko direlako, halako moldez non bestelako bideak saiatu ezean, hizkuntzak idor, uniforme eta zurrun samar dirauen.

Itzultzaile ona jatorrizkoarekin lehiatzeko asmotan badabil itzulgai horren aurrean porrot eginda geratzeke eta herrikideen aurrean ilun eta arrotz agertu barik, derrigortuta egongo da, zelan edo hala, haren hizkuntza bortxatzerara, berbeta horrek jakin dezan bere indarrak zenbaterainokoak diren, seduzitu egin beharko du eleketa, zorrozki, aurreiritzirik irrazionalenen aurka borrokatzeko, atzerriko hizkuntzetara gertura dadin eta, horrela, elkar hartu eta adosteko modu batzuk asma ditzan; itzultzaileak aberastu beharko du esamoldez eta esaldiz desitxuratu edo kalterik eman gabe. Horrelakoxe gogoetak egin zituen Melchiorre Jaunak argizko mende horretan.

Konparazio atal honi eutsita, idazlearen idazkera arin eta eroso, beti berdina dabilen gizaki baten ibilerarekin alderatzen du. Itzultzailearen hizkera, ordea, ezein gimnasia ariketa egiteko trebaturiko atleta da.

Cadalso espainiarrak zioenez, itzultzaile txarrek eta atzerritarren imitatzailleek zapaltzen dute gehien arbasoen hizkuntza. Ama hizkuntza ez dakitenez gero, ez dutelako ondo ikasteko nekerik hartu, jatorrizko atzerri testuan esamolde ederrik aurkituz gero, esakune arrotzez josten dute hizkuntza hartzailea mailegurik gordinera jota. Jatorrizkoa desitxuratzear gain, hizkuntza hartzailea arrotzen ere dute, hitzunak beren hizkuntzaz gaitzets sentitzeraino. Gutun marokoar horietako batean zioenez, jakintsuak, pentsalariak, zientzialariak eta abar itzulpengintzak elkartu ditu batez ere; baina zientzia alorretako itzulpenetan zuzeneko urratsak ugari diren arren, huts mandoak agertzen dira erruz beste alorretako testuetan. Zenbateraino eta, testu mota batzuk itzulezinak direla esateraino. Itzulezintasuna hizkuntza bakoltzaren berezko ezaugarri kulturelekin lotzen du. Horrela, Moliere-ren edo Gongoraren lanak itzultze gaitzeko eremu horretan sartuko ditu.

Itzulpenaren harmonia ekarriko du mintzabidera Ugo Foscolok haren herrikide Cesaroti gogoan. Estiloa eratzen dute eleen harmoniak, dinamismoak eta koloreek. Eta erraz-erraza da harmonia hori itzulpenean itxuragabeturik gertatzea. Ez baita ahaztu behar hiztegiek ele hilak baino ez dituztela erakusten. Beraz, esangurari lotzearren, itzultzaileak lepoan hartu beharko du itzulpenari bizia emateko lana, jatorrizkoak itzultzaileari iradokitzen dizkion gogoeta osagarriak eta harmonia lagun.

Irakurleak hunkitzen ez baditu itzultzaileak, errua ezingo die le-

poratu irakurlearen gustuari edo gaiari berari, Ugok zioenez, kulpa itzultzailearen bihotzaren nortasunarena izango delako, ez fortunak, ez zeruak, ez interesek, ezta letrek berek ere ezin dietelako hilkorrei agindu. Buruargiek handienen pare jardungo dute, txikiek imitazioa joko dute eta balio gutxikoek, halako artelanik sortzeko gauza ez direla, beleen antzera amilduko dira zaldi ausarten zaurietara. Horra itzultzaileen sailkapen eder bezain krudela.

Baina Giovanni Carmignani-k esango digunez, ez dago *itzulpen* hitza bera baino esangura zehaztu behar handiagoa izan duen berbarrik. Ekintza, berez, erraza ere erraza da: bi hizkuntza elkarren harremanean jartzea baten esangura, aldaketarik gabe, bestearen esanahi bihur dadin. Jatorrian, *taducere* hitzak, latinez, zer edo zer toki batetik bestera erotea esan gura du. Zentzu metaforikoan, hitzek hizkuntza batean hartzen duten balio intelektual edo sentimentala beste hizkuntzara pasatzea da. Letren errepublikan hitzez hitzeko bertsioa eta itzulpen askea ama beraren alabatzat jo daitezke eta ahizpa onen antzera jokutzen dute, aurpegiz desberdinak direla, baina elkar sasikotzat jotzeraino heldu gabe. Hala ere, jaiotzeaz bateratsu ekin zioten elkarren aurkako borroka basati bati. Hitzez hitzeko bertsioak legezko jaiotzaren eskubideak eskatu zituen itzulpen askearen aurka, jaiotza horretaz desjabetu nahi izan zuen arerioa. Harro sentitzen zen halako jatortasun aire bat zuelako, amaren zilegitasun osoa eskatuta, hori dela eta, jatorrizkoari orpoz orpo jarraitzen zion. Gramatikak behartuta baino ez zen urruntzen sorburutik.

Itzulpen askea, ordea, libroago eta argoiagoa da, harro sentitzen da jatorrizkoaren estilora sartzeko eta hartan pizteko gauza delako, jatorrizko lorategiko liliak jaso eta beste lorategi batera zimeldu gabe gai delako.

Auzia da, Giovanni Carmignaniren aburuz, argitzea zein arauk lagun diezaguke zehazten non amaitzen den hitzez hitzeko bertsioa, non hasten itzulpen-itzulpena eta non uzten dion honek tokia imitazioari. Itzulpena ez da matematikoa, muturrak ezin argiro jar ditzakeen. Ez da sistema bat, edertasunarekin zerikusia duten gauza guztietan jazo legez. Jakina, erraza da asmatzea itzulpena noiz den oso ona edo oso txarra, baina oso ibilgu luzea dago mutur horien artean.

Oso ikuspegi polita erasten dio V. A. Yukovski-k mintzagairi, artez-arte dioskulako irudi bidez ezen prosaren itzultzailea esklaboa

dela eta bertsoaren itzultzailea, ordea, arerioa. Imitatzailea erabateko asmatzaile izan barik, ezbairik gabe, sortzailetik zer edo zer izan behar duelako. Zein da, beraz, itzultzailearen lana? Haren irudimenean edertasuna bilatu behar du jatorrizkoaren ederra ordaintzeko, zer edo zer bere-berea sortzeko, hau da, sortzaile izan beharko du. Eta, ez baditu ez sentimenduak, ezta imitatu nahi duen poetaren asmamenik ere, zer izango da haren itzulpena? Jatorrizko baliotsu-baliotsu baten karikatura ezaina baino ez.

XVIII. eta XIX. mendeetako ibilguan, ezin alde batera utzi Goethek esandakoa. Aldrengan eragin nahi izanez gero, kontuan izan beharko da itzulpenik errazena beti izango dela onena. Jatorrizkoarekin berarekin lehiatzen diren itzulpen kritikoak, azken buru-buru, jakintsuentzako denbora pasa baino ez dira. Haren iritziz, bi maximo dira itzulpengintzan: bata lortu nahi du egile arrotza gugana erakartzea gutartzat hartzeraino; besteak, ordea, eskatuko digu gu geu arrotzera joateko eta hango baldintzetara, hizkuntzaren moduetara eta berezitasunetara moldatzeko.

Ezin uka daiteke, edonondik begiratuta, oso bidaia interesgarria proposatzen digunik Johann Wolfgang von Goethek. Itzulpenetan hiru adin ei dira: lehenengoan, testu arrotza gure zentzuaren arabera aurkezten zaigu; bigarrenean arrotzaren tokian jartzen ahalegintzen dira hartzaileak, hau da, arrotzaren zentzua bereganatzea norberarena balitz bezala, eta, hirugarrenean, goi mailakoan, itzulpena jatorrizkoaren pare egitea da asmoa, bata bestearen ordain eta ordezkari izan dadin.

Baina bada beste osagai bat, ezin ahaztuzkoa bera. Friedrich Schlegelmacher-ek dioenez, hain zuzen ere, itzulpena hizkuntza beraren barnean ere gerta daitekeela, alegia, hizkuntza halako batean aldaeren edo estadio diferenteen artean. Baina horretaz harantzago joanda, hiztuna bera bere buruaren itzultzaile ere izan daitekeela dakargu gomutara. Izan ere, sentitzen dugunean hitz berek, geuk esanda, esangura erabat desberdina izango luketela edo, behintzat, zentzu trinkoago bat edo besteren ahoan baino zentzu delikatuagoen bat, eta inork esan gura duena adierazteko bestelako hitz eta esamoldeak erabiliko genituzkeela, horrelakoetan badirudi ezen geure buruaren itzultzaile bihurtzen garela.

Haboro ere, noizean behin, geure berbak eurak itzuli behar izaten ditugu benetan geure-geure bihurtu nahi baditugu atzera ere.

Schleiermacher-ek dioskunez, itzultzaileak bide luzea egin dezake, itzulgaiaren arabera, itzulpengintzatik interpretaziora. Testu idatziak izan arren, interpretatu beharra gertatzen da ia beti. Jatorrizkoan egileak bere burua gutxien erakusten duen, egileak gaiaren eroale huts den neurrian, orduan eta interpretatu behar handiagoa itzultzaileak. Interpretazio idatzia den arren.

Gizaki oro hizkuntzaren preso da, pertsona bera eta haren pentsamendua, ezin omen duelako hizkuntzatik kanpoko ezeren gainean pentsatu. Baina, bestalde, autonomia intelektualaren jabe den laguna bera ere bihurtzen da hizkuntzaren osagai.

Parafrasia, imitazioa? Lehenengoa areago erabiltzen da zientzien alorrean; imitazioa sarriago artean; eta denok onartzen dugun arren artelanak, parafraseatzerakoan, tonua, dirdira eta arte edukia galtzen dituela, oraindino, segur aski, inor ez da halako zozoa izan zientzi maisulan baten edukia nahierara landuta imitatzen saiatzerainokoa. Parafrasia irrazionaltasunaren mugak gainditzea du helburu.

Bi jokabide ditu eskura itzultzaileak: edo idazlea ahalik eta lasaien uztea eta irakurlea horrengana hurbilaraztea; edo ahalik eta askeen uztea irakurlea, idazlea honengana hurbilarazirik. Baina, zelan egin hautua? *Gehiegia* eta *gutxiiegia* ditu arrisku beti. Itzultzailea diplomatiko moduko bat izango da, jatorrizko idazleak eta irakurleak elkar ezagut dezaten bideak egiten dituen arartekoa. Baina, guztia-ekin ere, bitartekari horrek haietako baten alde egin beharko du nahita: bien artean aukeratu ezinean geldituz gero itzultzailea, segur aski haren bi nagusiok elkar topatzeko bidea oztopatuko luke.

Hizkuntzak ezin dira asmatu, baina horiek apurka-apurka desku-brituz joan daitezke zientzia eta artea bitarteko direla.

Euskal Herrian ondo ezaguna den Wilhelm von Humboldt jaunaren esanak ere, mendeak aurrera doazela, ez dira alde batera uztekoak. Haren aburuz, itzulpenak zenbat eta fidelago izan nahi duen, orduan eta lausoagoa izan ohi da. Garai hartako ikuspegiaren arabera, alegia, literatura eta hizkuntza nazioa eraikitzeko tresna izatea, itzulpena, eta batez ere poesiaren itzulpena, ezein literaturaren zereginik ezinbestekoenetako bat da. Zer dela eta? Hizkuntza hartzailearen garrantzia eta adierazkortasuna gehitzen, handitzen dituelako. Hark zienez, itzulpenaren aurrean harrimena barik, arrotasuna sentitzen denean, itzulpenak bere helbururik nobleenak lortuko ditu.

Baina litekeena da itzultzaileak agerian uztea ez dagoela jatorrizkoaren parean. Irakurlearen sena, zioskunez, ez da gai horretan erraz okertzen.

XIX. mendean emakumeak ere hasiko zaizkigu itzulpenaren gainean plazara agertzen. Horrela, ez bat ez bi, Madame la Baronne de Staël-ek esango digu ezen literaturari ezin zaiola zerbitzu hoberik eskaini giza gogoaren maisu lanak hizkuntzatik hizkuntzara itzultzea baino. Nazio batek bere burua mugatuko balu bertan sortutako altxorretara, beti-beti izango litzateke urri eta behartsu. Merkataritza trukeetan ideiena omen dugu abantailatsuena. Gezurrik ez du esaten adierazten duenean atzerriko hizkuntzak ondo ulertu arren, gozamen hurbilagoa eta hurkoagoa dasta daitekeela idazlana norberaren hizkuntzara ondo itzulita jasoz gero.

Ohar benetan prezioetsua egiten du antzerkia itzuli beharraz: antzerkia literaturaren botere exekutiboa denez gero, hizkuntza batek onurak baino ezin jaso ditzake horrelakoak itzultzetik.

Aipatu andreak erantzuna jaso zuen gutun bidez, Pietro Giordani jaunak esan baitzion ea benetan ballagarri eta ohoragarri diren ikasketen artean jarri behar al diren atzerriko poemak eta nobelen itzulpenak? Kezkak, beraz, hor dirau, aurreko mendeetan bezain gordin. Benetan aberastuko ote da herri bateko literatura besteren asmamenek sortutako lanak bereganatuta?

Madame de Staëlek arin ere arin arrapostu zionez, *ezagutzeak* ez dakar, berez, *imitatu* beharrik: gogoak, ordea, zenbat eta ikasteko indar handiagoa hartu, orduan eta gaitasun handiagoa izango du jatorrizko lan *iraunkorrek* sortzeko.

Italian, beraz, itzulpenaren gaineko eztabaida eta kalapita handiak sortu ziren, Frantziako infideltasun ederra, alegia, jatorrizko idazlana frantses gustura mozorrotzea itzulpen bidez, onartzen ez zutelako aditu gehienek. Ikusten denez, erlazio dinamiko hori, alegia hizkuntza itzulpenez aberastea eta hizkuntza itzulpenez desitxuratzeko arriskua askatu gabeko korapilo izango da are XXI. mendean ere.

Errusian, iraultza aurretik, sobieten errepublika aldiaren eta are sobieten osteko aldiaren ere, itzulpengintza oso jarduera zaindua izan da, batez ere iraultza ondorengo sasoiaren, sozialismoaren abantailak lau haizeetara zabaldu gura izan zituelako. Hemeretzigarren men-

dean A. S. Puxkin-ek esana zuen hizkuntza bakoitzak bere esamoldeak, irudi erretorikoak, esaerak dauzkala eta horiek ezin direla beste hizkuntza batera hitzez hitz itzuli. Itzulpengintzan zein idazkuntzan jardun zuenez gero, I. S. Turgenev-ek beste lorratz bat emango digu itzulpengintza mugatzeko jardun honetan, itzulpenik fidelenean idazlearen espiritua senti daitekeela esanda. Ez gutxiago, ez gehiago. Baina, hain da gauza mugatzen gaitza!

Arthur Schopenhauer-ek irudi ederra erabili zuen: haren esanetan, are prosa xehean ere, itzulpenik onena, jatorrizkoren parean, ezin daiteke izan halako musika lan jakin bateko tonalitate aldaketa bat jatorrizkoaren aldean dena baizik. Horregatik, itzulpen oro, beraz, nahitaez izango da edo itzulpen hila —estilo bortxatu, formal edo artifizialaren jabea— ala, bestela, itzulpen askea, beraz, faltsua, sasi-koa. Zalantzarik balego ere haren iritzia aurkakoaren gainean, hona hemen beste esan mando bat: poemak ez dira itzuli behar, berrosatu baizik. Baina hori beti-beti izango da langintza gogaikarria.

Matthew Arnold-en giltza emango digu itzulpenaren arrakasta definitzeko bidean eta, haren aburuz, ele baten gorabeheran dago itzulpen ona. Bestela esanda, berba edo jazoeraren batean aldaketa txikerren bat egitean datza adituen onespena edo gaitzespena eskuatzea.

Jakinekkoa da itzulpen lanik zailena bertsozkoa dena. Dante Gabriel Rossetti-k esakune eder-ederra jalgi zuen: bertsoz egindako itzulpenaren gakoa da poema ona txar ez bihurtzea. Baita gaineratu ere poesia zientzia zehatza ez denetik, bertsoaren literaltasuna bigarren mailakoa dela xede nagusiarekiko, hau da, edertasunarekiko. Eta *literalitasuna* zioen, ezen ez fideltasuna, ez direlako ezelan ere gauza bera. Apal-apal zioen itzultzailearen lana bere burua ukatzean datzala. Ba ote da behar zailagorik inon?

la gauza bera berretsiko zuen Victor Hugok, haren iritziz obeditzean dirdirutzen delako itzultzailearen gaitasuna. Benetako itzultzailea, erabateko eta kalitatezko itzultzailea, adimentsua bada, jatorrizkoaren menpeko izango da. Men egite subirano horretan agertuko da halakoaren gailentasuna. Itzultzaile bikainak men egiten dio poetari mirailak argiari men egiten dion moduan, haren dirdira bihurtzen du eta. Ispilu bizia izatea, hara hor itzultzailearen zeregin gora. Hugo, zentzuz eta tentuz, zelan edo hala, itzulpen guztien alde agertuko da, erljiio guztien alde ere egon behar omen delako. Bide

nabar gaineratuko ere du itzultzaileek ez dutela infinitua lantzen, erlijio sortzaileak ez bezala, baina beren lana harenaren parekoa dela. Victor Hugo-ren eskuzabaltasunak ez du itzultzaile bat bera ere baztertuko, ezta ia inozo-inozo parodian dihardutenak ere, itzultzaileek eginbide zibilizazilogilea dute eta. Herrien arteko zubiarena jotkatzen ei dute.

Poema bat itzultzea, oroz gain, estiloa itzultzea dela esan zuen Antero de Quental-ek. Gaineratu ere genezake ea poemetan baino ez den gertatzen.

Joaquim de Vasconcelos-ek portugaldar itzultzaile infidel baten gainean zioen hura jatorrizko lanaz baliatu zela modurik zitalenean, duintasunik gabe, itzulpenaz lohitu zituelako bai jatorrizkoa bai itzulpengintza bera. Alegia, gaitasuna erabili zuela txalupako zuloa estaltzen, azkenean, halere, itota hiltzeko.

Friedrich Nietzsche-k itzulpenaren auzia ere landu zuen sarri. Hala, sasoi batek zelako histori sena duen ikusteko, itzultzeko modua aztertzea izango bide da onena. Esaterako, erromatarren garaian garaipen militarra eta itzulpengintza elkarri lotuta zihoazen. Garaitu ahala itzultzen zuten, itzultzailearen izena jatorrizko egilearen tokian jartzen zuten, ez lapurretan zihardutelakoan, baizik eta *imperium Romanum* izateko kontzientzia garbiaren jabe zirela.

Berbetatik berbetara itzultzearen zereginik zailena estiloaren *tempoa* ematean datzala esango du, azken hori leinuaren izaeran oinarritzen da eta, edo berba fisiologikoagoak erabiltzearen, askazia-
ren *metabolismoaren* batez besteko *tempoan*.

Baina goazen mendebaldetik beste eki batzuetara. Sulayman ibn Jatta al-Bustani-k esan zuenez, itzultzaileak lau jokabide ditu aurrean irakurlea tronpatuko ez badu: itzultzen duenean, hala egin duela aitortu beharko du; aske jotkatzen duenean, nahierara jokatu duela eta zergatikoak adierazi beharko ditu; zerbait tartekatuz gero, zer edo zer tartekatu duela esan beharko, eta, azken baina ez mengel, traizioa egiten duenean, traizioa egin duela adierazi beharko du. Beraz, egia ezin itzuri egin!

Txinan, gauza gehienetan legez, orekari eta estetikari emango diete garrantzirik handiena. Yen Fu-ren aburuz, hiru zailtasun ditu itzulpenak: itzulgaiarekiko fideltasuna eta zehaztasuna, estilo adiera-

zkor eta argia, eta dotoretasuna. Baina, ba ote da dotorezia neurtzerik? Segur aski dotorezia horrek emango du itzultzailearen neurria.

Seguru asko huskeria eman dezake adierazpenak, baina, izan ere, jaso beharrekoa da Futabatei Shimei-ren gogoeta, alegia, itzulterakoan ezin zaiela antzeko estiloa erantsi idazle guztiei. Gauza jakina izan arren, ezin ezkuta daiteke batzuetan itzultzailearen estiloak jatorrizko idazlearenari hartzen diola gaina, ederto hartu ere. Eta pentsakizun horrek bide ematen digu Walter Benjaminengana jotzeko. Haren aburuz, itzulpen txarra datza garrantzia txikiko edukia lauso interpretatzean. Itzulpena forma delako. Horrela ulertu ahal izateko, noraezekoa da jatorrizkora itzultzea. Itzulpenaren legea horren barnean dago-eta itzulgarritasun gisa. Itzulpen oro ez ei da hizkuntzen arteko tartearen arazoa planteatzeko modu behin-behingo samarra baizik.

Benjaminen ustez itzulpena ez dago, poesiaren antzera, hizkuntzaren baso zarratuan, zelanbait esatearren, kanpoan baino, hizkuntzaren aurrez aurre, barneratu bagarik. Jatorrizkoa gonbidatzen du sartzera, nora eta leku bakarrera non norberaren hizkuntzaren oihartzunak jatorrizko lanaren durundia eman dezakeen beste hizkuntza batean.

MODERNITATEA: XX. MENDEA ETA ENPARAUA

Ez da ahaztu behar Ulrich von Wilamowitz-Moellendortz-en esana, izan ere, haren esanez, antigoaleko poetak etengabe jarri behar du bere espiritua itzultzailearen baten eskuetan, bertsoek beti bizirik iraungo badiote, itzulpenak hilkorak eta are iraupen laburrekoak ere direnetik. Testua ulertzeko baino ez bada ere, estudiatzea ez da inoiz aski izango eta itzultzeko, zelan ere den, langintza ahapaldiak sortzearen parekoa den neurrian, norik bere alosiei deitu besterik ez dago.

Itzulpenaz dihardugula, Fernando Pessoa ere izango dugu bidalde, noiz ez den gogaide ere. Poe itzultzeari ekin ei zion testuen balio berezkoenengatik ez ezik, haren idazkiek itzultzaileari etengabe erronka botatzen diotelako ere.

Pentsakizun gotorra jarriko digu eskumenean: itzulpena egilearen izena erabilita eginiko plagioa baino ez dela. Edo, bestela esan-

da, itzulpena beste hizkuntza batera seriotan eginiko parodia besterik ez dela. Bihurtzailea idazle ere denez gero, erronkarena beti izango du begi aurrean. Haren iritziz, itzultzea interesgarria izango da itzulgaia zaila izanez gero. Ez gutxiago, ez gehiago.

Karl Vossler-ek beste orri bat emango digu osatzen ari garen entziklopedia moduko honetarako. Gizaldea aipatuko du itzulpengintzari ekin orduko, itzulpen oro egiten baita, haren ustetan, hizkuntz gizalde baten iraun senak agindurik. Horrela, teorilari eta idazle batzuek egin legez, itzulpengintza ukatuz gero, hizkuntz gizaldearen kontzeptua bera ere ukatuko da.

Gertatzez, hizkuntza bakoitzak besteen mehatxuari egin behar dio aurre eta arartekorik ezean, batek ere ezingo du bizirik iraun besteen alboan. Arartekotasun horren itxura begi bistako eta kontzienteari itzulpengintza deritzote.

Eta itzulpengintza zerbitzugintza den aldetik? Itzultzaileak endrezu egin gura dio besteri eta, bigarrenik baino ez, bere buruari. Itzulpengintzan, Vosslerrek dioenez, ez dira, bestalde, erabilgarritasuna eta ekonomi balioa ahaztu behar, bai gizartearen alderdi pragmatikoenetan, bai literarioetan ere: egile eskubideei itzultzailearenak ere gehitzen zaizkionean, zenbait obra argitaratzea basajaun lana ere bihur daiteke.

Baina, eta horretaz beste egile batzuk ere konturatuta zeuden, are norberaren herrikide eta garalkideen berbak entzun eta aditze hutsek haien gogoia entzulearenera itzultzea dakarte. Itzulpena, izan ere, egon baitago besteren hitzak edo norberak aspaldian botatakoak adigai hartzen diren noizgura eta nongura.

Eta zer diote modernitatean ekialdeko adituek? Lin Yutang-ek akordura erakarriko digu itzulpenaren artezko osagaia. Haren esanetan, itzulpenaz hitz egin ahal izateko, lehenik eta behin ondo kontuan izan behar da ezen itzulpena artea dela. Itzultzaileak bere gain hartu beharreko erantzunbeharrei dagokienez, honako hauek izan behar dira begi aurrean: lehenik, itzultzaileak egilearenganako duen erantzukizuna; bigarrenik, itzultzaileak irakurleari zor dion begirunea; hirugarrenik, itzultzaileak artearekiko duen zorra. Erantzukizun horiekiko duen eginbeharraz jabetzen denean, orduantxe esan daiteke benetako itzultzailea dela.

Hiztegiari begiratu eta berehala hitzen esangurak sinesten dute-

nak larregi dira fio definizioekin eta zurrun atxikitzen diote esanguraren aditu erratuari. Eta pellokeria galanta eman dezakeen arren, esango ere du itzultzaileak berba guztiak ulertu behar baditu ere, ez duela zertan den-denak itzulirik. Erabateko fideltasunari ezinezko deritza, izan ere, itzultzaileak heldu gura duen fideltasuna gutxi gora-beherakoa izango da, eta inoiz ez erabatekoa.

Artelanak ezin itzul daitezkeela esango digu Benedetto Croce-k ziplok. Itauntzea zilegi bada, onartuko ote luke Croce jaunak artelan horretara hurbiltzeko saiakeran maila desberdinak izan daitezkeela? Edo Lin Yutangek ezinago ederto adierazi bezala, literatur lanak itzul ezinak izanik ere, ezinean ahala bilatu beharrean egongo da itzultzailea. Banakoaren askatasunaren esparruan egin behar ditu ahaleginak itzultzaileak. Hara hor zergatik den artea itzulpengintza.

Itzulpen deserrosoaren kontzeptua ere ekarriko du berba bidera Linek: arrotz deabru horietako bat den arren, janzkera baino ezin dakioke aldatu, ikusten erosoagoa izan dadin; baina itzultzailearen iritzien aurka egonik ere, ez da zertan egongo sudurra moztu edo begiak erotik atera... Aukeran, itzulpen deserrosoa gurago (guren?).

Itzultzailearen zeregin malkartsua, Ezra Pounden aburutan, azkenik, itzultzaileak sentituko bide du irakurle —hizkuntzaz— alferri lana guztiz erraztea ezinezko bai ezinezkoa dela.

Hogeigarren mendeaz aritu eta argentinarraren ingeles zalea ahazturik uztea ezin barkatuzko ogena litzateke. Haren iritziz, itzultzaileak galarazia du liburuak irudikatutakoa ematea, irudigileez bestela. Jorge Luis Borgese esango digunez, itzultzailea infidela denean, infidelitasun sortzaile eta bete-beteko horrek axola behar digu, hain zuzen ere.

Jose Ortega y Gasset-ek itauna aterako du plazara: itzulpengintza ez ote da, ezinbestean, ahalegin utopikoa? Bestalde, gaineratuko zuen, itzulpengintza literatur *fio* etengabea da eta, hala, lelokeria esan ohi diogun hori gogoetaren *fioa* baino ez denez gero, ez dugu harrigarri izan behar egile itzuliari beti lelo samar iriztea.

Horrekin konformatu ez eta, "Itzulpengintza hil da! Biba itzulpengintza!" esaten ere azartu zen. Haren iritziz, hor dago itzulpengintza-aren neke galtza eta miseria: berbeta batez eman gura izatea zer eta, hain zuzen ere, berbeta horrek isilpean, esan gabe eduki duen hori.

Alfonso Reyesek apologia sutsua egingo du, hark dioenez, itzul-

penaren gainean dihardugula, baiespen orokorrak egiteko arriskua dugulako. Dena gustuaren orekan datza, antza. Eta sormen osagai hori —komunikagaitz eta arautzen zaila bera— jokoan ez balebil, itzulpengintzak ez zituen inoiz idazle itzaltsuak tentatuko.

Kezkatzekoa omen da prosako espainiar maisuak, harako maingu hark, itzulpenei iruntzietara jarritako tapizak iriztea. Itzultzaileek lanean topatutako arazoek haritik aitortutakoez apur-apurka estilistikarako arazo sorta baliagarri-baliagarria osatu daiteke. Eta mintzagai dugula itzulpengintzaren ezintasuna, norik ez du inoiz zer edo zer aditu horrelako edo halako hizkuntzan besterik esan ezin daitezkeen gauzez? Itzulpenaren eta jatorrizkoaren arteko erlazioak behar du oinarriaren eta deribatuaren, enborrharen eta adarraren hartu-emana- ren antzekoa.

Idazlari handi guztien antzera itzultzen ere jardun zuenez gero, Boris Pasternak-ek gogo bazka erakargarria eskaini zigun. Itzulpenak, beraz, ez dira inoren idazlanak ezagutzeko bide hutsa izango, kulturrek eta herriek elkarrekin komunikatzeko erabilitako bidea baino. Itzulpenak sorburu izan behar du jatorrizkoarekin beharrezan hasi aurretik adierazia berriro bizi duen egile moduko bat bihurtzea.

Paul Valéry-k esan bezala, *zergura* idaztea, idazkuntzak gogoeta eskatzen duen aldetik, guztiz berezko ez den barne berba jasotze makinal eta etengabea ez denez gero, testu bat berbetaz berbeta bihurtzearen adinako itzulpengintza da. Hau da, itzultzailea eta idazlea txanpon beraren bi aldeak baino ez dira. Poeta itzultzaile mota berezi-berezia da, berbaldi arrunta, sentipena bitarte, "jaungoikoen berbeta" bihurtzen du eta. Itzulpengintzak, formara hurbiltzeko halako borondate jakin batek bultzatzen duenean, zelanbait behartzen gaitu urratsak egilearen aztarnen atzetik jartzera.

Fu Lei txinatarrak zer pentsatua emango digu itxuraz erraza dirudien gogoeta batez. Xede hizkuntzatik jatorrizko hizkuntzarako tartea labur liteke, hau da, itzulia onegia izan ez dadin, lana ona izanez gero, eta txarregia izan ez dadin, jatorrizkoa txarra balitz. Esango digunez, berberak paratutako itzulpenari huts asko zuzendu zizkion eta, halaz ere, ez zuen asebetetzeko emaitzarik lortu. Artearen mundua infinitua da, baina giza ahala mugatua; bestela esanda, alferrekoa da bihotzaren ahalegina, gogo-gogotik saiatu arren; horrelako egoera etsipengarririk jazoz, pintzela bota eta aieneka hasi baino ez dago.

Itzultzailea izaki apal eta zorigaiztokoa dela esango du Benvenuto Terracini-k, isilik dihardu beharrean, jo eta ke, egilearen itzalean, eta, gainera, badaki zer jazoko zaion: oso ondo joanda ere, beti esango diote zoro utopia zalea dela. Zailtasun hori (gurea eta beste-rena bereiztea berbaldi arruntean) ez da jazotzen itzultzaileagaz, definizioz, gurata, bere nortasuna ezereztara jotzen du-eta egilearen pentzuan, edo, gutxienez, zailtasuna murriztuta egon ohi da, itzultzaileak adi-adi diraelako horri saihets egiteko asmoz.

Ez da atzenduta utzi behar ezen itzulpena kultur tarte batetik jalo dela, tarte hori den txikerrena izanda ere. Kimikazko metaforaz emango digu aditzera zer uste duen: itzultzea erreaktibo ezin bikainagoa da, haren bitartez guztiz argiro isola eta ia kolorezta daitezke giza hizkuntzaren moduko substantzia eme eta garden baten osagai eta forma batzuk.

Francisco Ayalak oso giltza erabilgarria emango digu maratilak askatzeko: ondo itzultzeko baldintza ganorazko bakarra izango da itzultzailea idazle ere izatea, eta ez inprobisatzaile ausart edo txoriburua.

Ezin jardunaldia amaitu hizkuntzalariren bat edo beste larrainera aterarazi gabe. Roman Jakobson-en ustez, hizkuntzak errotik dira desberdinak komunikatu *behar* dutenaren aldetik eta ez komunika *dezaketenaren* aldetik. Beraz, itzulpen ezintasunik ez da. Nekea bai, ordea. Honako galdera hauek jalgi zizkien itzultzaileari traidore esaten diotenei: traidorea, zein baloreri?

Adostasuna dagoen lekuan ez da itzultzen, berba egiten baizik. Esaera ederragorik Hans-Georg Gadamer-ek emaniko hori baino? Gaineratu ere ondokoa gaineratu zuen: itzultzaileak, maiz, oso mingarri sentitzen du ezinbestean bera eta jatorrizko testua urruntzen dituen tarte. Bestela esanda, itzulpenaren muina lengoalaren erdi-erdian egotean ei datza.

Hizketan ikastea itzultzen ikastea ei da Octavio Paz-en iritziz, alegia, umeak amari halako edo bestelako berbaren esangura itauntzen dionean, benetan termino ezezaguna bere hizketara itzultzeko baino ez du galdatzen txikiak. Testu oro bakana da eta, halaber, beste testu baten itzulpena. Itzulpen guztiak, zelan edo hala, asmakizun dira eta, ondorioz, testu bakanen eratzaille.

Baina Octavio ondo jabetuta dago ezen itzultzea gaitz-gaitza

dela —sormenezko den ezein testu idaztea bezain zaila—, baina ez ezinezkoa. Eta hori ageri-agerian geratzen da egunero-egunero plazaratzen diren milaka orriotan.

Ezkor da itzulpenaren zientziari dagokionez, ezinezkotzat jotzen du, nahiz eta itzulpena zientziaren aldetik aztertu ahal eta behar den. Argiro dio: itzultzea eta sortzea eragiketa bikiak dira. Esan beharrekoa da, nahiz eta langintzan jardun izan duen edonor hori ondo mamituta eduki.

Agustín García Calvo-ren ustez, inondik inora, ideien mundua itzulpengintza *dela bitarte* sortua da, batasunari aniztasunean eusteko beharrian praktikoaren presiopean. Hiztun desberdinen komunikazioak (itzuli ahal izatea) unibertsal egiten du faltsifikazio orokorra. Babeleko seme-alabek elkarri ulertu behar izateak itzulpena errealitate izatea inposatu duela ere esango digu.

Tasa Husayn-ek itaun gaitza botako du plazara, izan ere, jakin-gura du ea eskertuko ote dieten herritarrek itzultzaileei literatura, arte eta filosofi maisulan bikainak itzuli izana. Ea aitortuko duten onuragarri izan direla, ea horrelako itzultzaileen sorterri izan diren herrialdeek eskertuko dieten ondo egina, haien burua eta nortasuna atzendu eta ezerezten dituztelako. Itzultzaile izatearekin asebetetzen direlako, itzultzailea ez izanik ez irakurle patxadatsua ezta sortzaile ospetsua ere, bion batasuna baino: ez dauka lehenengoak bezala, hats egiteko parada, ezta bigarrenaren ospeareneko poza, zerbitzari fidel, eskudun eta leiala da, irakurlea artearen ederra eta handia dastatzera eramaten duen laguna izan ohi da. Jendeak zeregin erraztat jotzen du itzulpengintza, baina Husaynen aburuz, ikaragarri, garrantzitsu eta arriskutsu da. Sendo lotzen ditu belaunaldi eta herriak, haien arteko desberdintasunak ezabatzen dituelako; elkarrengana biltzen ditu, eta zentzua, morala, sentipenak, ontasunarekiko maitasuna eta leialtasuna zein bakea sustatzean. Bederen, itzultzaileen eginaren handia aitortzeko eskatzen die herritarrol, ezinezkoa delako behar bezala ordaintzea gizakiari eta gizarteari egiten dizkieten zerbitzuak eta ekin gogoangarri hori.

Yen Fu-ren arabera, azken buruan, itzulpenaren arazoa itzultzailearen gogoaren eta idazketaren arteko harremanean datza, hau da hizkuntzaren eta psikologiaren baranoan.

Eta nork juzka dezake fideltasuna? Liu Jingzhi-ek dioenez, itzul-

gaiarenganako fideltasuna itzultzaileak berak eta itzulpen kritikariek besterik ez dute ezagutzen, atzerriko hizkuntzak ez dakizkiten irakurleek ezingo dute epaitu atal hori, itzulpenaz gozatu ala nazkatu daitezkeen arren. Irakurlearen asebetetasuna da neurri: itzulpenak goi maila izanez gero, irakurlea gustura egongo da irakurritakoan, inoiz ezingo direlako batera itzuli zentzua, espiritualtasuna, adierazpen indarra, egitura eta musika edertasuna. Baten bat ausart ote daiteke esaten testuaren ehuneko ehun itzul dezakeela? Antza denez, oraindik ez da topatu halako *lagun akatsgabea* itzulpenaren esparruan.

Literatur itzulpenaren eskakizunik nagusia berritzea dela dio Qian Zhongshu-k eta hori itzulpenak jatorrizkoaren zaporea gorde eta hori itzulgaia hizkuntzatik hizkuntzara pasatzean desitxuratzen ez duenean besterik ez da lortzen.

Eta zenbat aldiz itzuli behar da obra bera? Mao Dun-ek uste duenez, maisulan bera behin baino gehiagotan itzultzea bultzatu behar da. Belaunaldi bakoitzak klasikoak atzera ere itzuli behar dituela diote beste batzuek.

Gianfranco Folena-k beste gogoeta gai sakon bat oparituko digu. Pentsatzekoa ere da gure mundu babelarrean, gero eta gehiago planeta osoa hartzen duten semantika erreferenteetara biltzen delarik, kultura batasunera heltzeko bultzadak —segur aski oinarri hizkuntza anitzeko batean bermaturik, nahiz eta egun hizkuntza bakarraren inguruan polarizatzen den— askoz ere aurreramentu hobea izango du ekanduaren gainean bermaturik, hau da, sinkronian eta ez diakronian, itzulpenak elikatzen duen hizkuntz eta gogoeta laborategi handi horretan. Mundua hizkuntza eta gogoeta laborategizat jotzea.

Irudietan ederrena, apika, Franz Rosenzweig-ena izango da. Hark dioenez, itzultzailea ugazaba biren morroia da. Eta biak ugazaba anker bezain eskuzabal izan daitezke.

Irakurlea erraz konturatuko denez, euskaldunen ekarriak falta nabari da artikuluan. Halaxe da, gurata ere, bigarren artikuluko batean euskaldunok itzulpenaren gainean esanikoak agertuko direlako. Itzulpengintza oso alor landua izan duelako euskarak. Bolada batzuetan, itzultitako literatura baino ez zelako izan euskal herrietan.

Amaitzeko, Damaso Lopez Garcia-ren ekarria ez genuke atzendu behar, alegia, itzulpenak erantsita dakarrela batera jaiotza den

heriotza. Baina, alegoria guztien antzera, ez da osoa, eta ez ditu itzulpenaren inguruko guztiak barne hartzen. Giza lantegi guztietan legez, beti ez dugu lortzen nahi duguna, ahal duguna baino. Hala bada, hala biz, hala ez bada, ala gerta dadila. Edo klasikoez ziotenez, itzulpengintzak beharizana bertute.